

«انتظار پویا» در پرتو آموزه‌های وحیانی در اندیشه مقام معظم رهبری

^۱ محمدهادی منصوری

^۲ علیرضا شیرزاد

چکیده

اندیشمندان مسلمان درباره «انتظار» دیدگاه‌های مختلفی ارائه کرده‌اند. مقام معظم رهبری از جمله متفکرانی است که به مسئله انتظار و مهدویت نگاهی نظام‌مند دارد. ایشان با رد سه نوع رویکرد «دعا بسندگی»، «استعجال» و «انتظار خنثا»؛ «انتظار پویا» را تنها گونه‌ای از انتظار معرفی می‌فرماید که با نشاط زایی و تحرک آفرینی، می‌تواند آرمان بزرگ انقلاب اسلامی را تحقق بخشد. نوشتار پیش‌رو با هدف بررسی ابعاد انتظار پویا در اندیشه مقام معظم رهبری و با روش توصیفی-تحلیلی، تلاش دارد خاستگاه وحیانی چنین اندیشه‌ای را بررسی و مدل انتظار پویا را بر پایه نظام فکری ایشان ترسیم کند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد انتظار پویا دارای سه عنصر «فکری»، «انگیزشی» و «رفتاری» است. درک گرفتاری‌های انسان‌ها در عصر غیبت و اطمینان به فرج، عنصر فکری و امید داشتن به ظهور امام زمان عجله، به عنوان موتور محرک انتظار، عنصر انگیزشی آن است. همچنین آماده سازی خود و جامعه برای یاری حضرت مهدی عجله برای به ثمر رسیدن حکومت مهدوی عنصر رفتاری انتظار پویاست.

واژگان کلیدی: انتظار پویا، حکومت مهدوی، آموزه‌های وحیانی، نظریه انتظار از منظر مقام معظم رهبری.

۱. استادیار گروه معارف قرآن و حدیث دانشگاه معارف اسلامی قم (نویسنده مسئول). mmh.f110@yahoo.com

۲. دانشجوی دکتری گرایش قرآن و متون اسلامی دانشگاه معارف اسلامی قم. ashirzad125@gmail.com

مقدمه

یکی از آرمان‌های بزرگ انقلاب اسلامی که در بیانیه گام دوم انقلاب نیز به آن تصریح شده است؛ آماده‌سازی جوامع برای طلوع خورشید ولایت عظمای حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف است. در واقع، انقلاب اسلامی مردم ایران در صورت تحقق عدالت و عقب راندن مستکبران جهانی می‌تواند نمونه‌ای کوچک از حکومت مهدوی باشد و مردم دنیا را برای پذیرش منجی آخرالزمان آماده کند. با وجود گره خوردن آرمان متعالی انقلاب اسلامی با مسئله مهدویت، شناخت هندسه فکری مقام معظم رهبری به عنوان ساکنان دار انقلاب و بررسی دیدگاه‌های ایشان در زمینه انتظار و جامعه منتظر، از اهمیت بسزایی برخوردار است. گرچه اندیشه‌های ایشان همواره جزء دغدغه‌های پژوهشی اندیشمندان بوده و هست؛ بررسی‌ها نشان می‌دهند پژوهش‌های چندانی در موضوع نوشتار حاضر انجام نگرفته است. برخی از آثار انجام شده عبارتند از: مقاله‌ای با عنوان «بررسی مناسبات انتظار موعود و الگوی اسلامی پیشرفت در اندیشه مقام معظم رهبری» که با استفاده از اندیشه‌های مقام معظم رهبری، مناسبات آموزه انتظار ظهور و حکومت مهدوی را با الگوی پیشرفت مقایسه کرده است (ملایی و جعفری، ۱۳۹۳). همچنین مقاله‌ای دیگر با عنوان «جایگاه و کارکردهای آموزه‌های مهدویت و انتظار در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی، از دیدگاه امام خامنه‌ای»، به بررسی نسبت بین دو مقوله تشکیل تمدن اسلامی و مهدویت و نیز واکاوی کارکردهای فرهنگ انتظار برای دستیابی به تمدن اسلامی از دیدگاه رهبری معظم پرداخته است (ملایی، ۱۳۹۴). در بهمن ماه سال ۱۳۹۸، همایشی بین‌المللی با عنوان «نظریه انتظار در اندیشه حضرت آیت‌الله خامنه‌ای علیه السلام»، به منظور تبیین آموزه‌های دینی مرتبط با مسئله انتظار برگزار شد و متعاقباً چکیده مقالات آن به چاپ رسید (پژوهشکده مهدویت و آینده پژوهی: ۱۳۹۸). مقالات «مبانی و اصول حکمی-قرآنی انتظار از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای (خسروپناه و مؤمنی: ۱۳۹۸)؛ «تحلیل روایی مبانی و اصول انتظار در بیانات آیت‌الله خامنه‌ای» (سلیمیان: ۱۳۹۸)؛ از جمله مقالات ارائه شده در همایش یادشده است. نوشتار پیش رو در پرتو آموزه‌های وحیانی، ضمن گونه‌شناسی انتظار و بررسی مفهوم انتظار پویا و استخراج عناصر آن، به تبیین

ابعاد انتظار پویا از دیدگاه مقام معظم رهبری می‌پردازد و به الگویی در این باره دست می‌یابد.

گونه‌شناسی برداشت از انتظار (از نگاه مقام معظم رهبری)

«انتظار» مفهومی است قرآنی که کاربرست فراوانی در روایات آخرالزمان دارد. در طول تاریخ، درباره تبیین چیستی، چگونگی و چندگونگی مفهوم انتظار، دیدگاه‌های متعددی ظهور یافته و این مفهوم، همچون برخی دیگر از مفاهیم قرآنی، از سوء برداشت و فهم نادرست مصون نبوده است. گرچه قرآن کریم، کتاب آسمانی و معجزه بی‌همتای رسول خدا (بقره: ۲۳؛ اسراء: ۸۸) و فصل الخطاب (طارق: ۱۳) است؛ «حمال ذو وجوه» بودن آن (سیدرضی، ۱۴۱۱: نامه ۷۷)؛ سبب گشته تا فرقه‌های منحرف در گستره تاریخ اسلام همواره به آن تمسک جویند تا ادعای خویش را از مسیر تفسیر به رأی اثبات کنند. در مسئله انتظار نیز چنین تمسک‌هایی به قرآن در توجیه دیدگاه انحرافی کیسانیه، اسماعیلیه، قادیانیه، یمانیه و... مشهود است. این امر به ارائه اندیشه انحرافی محدود نیست، بلکه در عمل نیز بروز و نمود دارد. به همین دلیل، یکی از تأکیدات رهبر معظم انقلاب در زمینه مسئله انتظار، پیراستن آن از برداشت‌های غلط و ارائه برداشت صحیح و مطابق با نگاه اهل بیت علیهم‌السلام از مفهوم انتظار است تا فرقه‌های منحرف نتوانند در این باره جولان دهند و افکار جامعه را به انحراف کشانند.

مقام معظم رهبری نسبت به مفهوم انتظار چهار برداشت را مطرح کرده‌اند. از دیدگاه ایشان، سه برداشت «دعابستگی»، «استعجال» و «انتظار خنثا»، برداشت‌های انحرافی و «انتظار پویا» برداشت صحیح درباره انتظار است که در ادامه به تبیین آن‌ها پرداخته می‌شود:

۱. برداشت‌های انحرافی

الف) دعابستگی

بر پایه روایات، انتظار فرج پرفضیلت‌ترین «اعمال» (اربلی، ۱۳۸۱: ج ۲، ص ۲۰۷) و زیاد دعا کردن برای فرج وظیفه شیعیان است (ابن بابویه، ۱۳۹۵: ج ۲، ص ۴۸۵)؛ اما باید دانست دعای فرج بستر ساز و مکمل آمادگی برای فرج است و تنها دعا کردن، گره‌ای از امر غیبیت نمی‌گشاید. یکی از برداشت‌های انحرافی در مسئله انتظار این است که عده‌ای صرفاً وظیفه خود را دعا کردن

برای ظهور دانسته و دغدغه مهیا کردن شرایط ظهور را ندارند. به همین دلیل، مقام معظم رهبری در سخنرانی‌های متعدد خود، صرف مناجات و اشک برای حضرت را کافی ندانسته و فرمودند:

«انتظاری که از آن سخن گفته‌اند، فقط نشستن و اشک ریختن نیست. انتظار به معنای این است که ما باید خود را برای سربازی امام زمان آماده کنیم» (خامنه‌ای، ۳۰/۷/۸۱).

البته در دعاهای رسیده از ائمه اطهار علیهم‌السلام در زمینه فرج امام زمان عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف؛ پویایی و تحرک در انتظار موج می‌زند و طلب فرج از خدا نیز با طلب نصرت امام عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف عجین شده است. در دعای عهد که بزم و رزم صبحگاهی هر انسان منتظری است، هر روز در جهت تحقق آرمان‌های دولت امام عصر عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف با امام عصر خویش تجدید بیعت شده و پس از درخواست فرج با عبارت «اللَّهُمَّ بَلِّغْ مَوْلَانَا الْإِمَامَ الْهَادِيَ الْمَهْدِي...»؛ یاری ایشان نیز با عبارت «اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي مِنْ أَنْصَارِهِ وَأَعْوَانِهِ...» از خدا درخواست می‌شود (ابن مشهدی، ۱۴۱۹: ص ۶۶۳)؛ تا آن جا که در دعای امام رضا علیه‌السلام که برای حضرت مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف انشا کرده‌اند، به سستی در انتظار تصریح و از خدای سبحان چنین خواسته شده است: «ما را از بی‌حوصلگی و تنبلی و سستی نگه دار و از کسانی قرارمان ده که به واسطه آنان دینت را یاری می‌دهی و یاری دادن به ولی خود را تقویت می‌کنی...» (ابن طاووس، ۱۴۰۹: ج ۱، ص ۱۴۶). در نتیجه می‌توان گفت که دعای فرج، در حقیقت تذکری است که آماده شدن برای ظهور را به انسان منتظر یادآوری می‌کند و او را از سستی باز می‌دارد.

ب) استعجال^۱

«استعجال» به عصر غیبت اختصاص ندارد. در هر دوره‌ای به فراخور نیاز، رهبران الهی با هدف ارتقای سطح بینش جامعه اسلامی، به‌ویژه درباره ظهور منجی، پیروان خویش را از هلاک شدن در باتلاق استعجال برحذر داشته و سرانجام اهل استعجال را نابودی برشمرده‌اند. بر اساس داده‌های قرآنی و روایی، دعا برای تعجیل در امر فرج، پسندیده و سفارش شده است و این مهم

۱. درباره چیستی و چندگونگی «استعجال» به مقاله‌ای از نگارنده با عنوان «استعجال درباره ظهور امام زمان علیه‌السلام در سنجه آیات و روایات»، فصلنامه انتظار موعود، ش ۶۴، ص ۷۵-۱۰۱ مراجعه شود.

با استعجال که امری مذموم است، دارای تفاوت معنایی و مبنایی است. استعجال درباره ظهور امام زمان عجله به دلیل مبتنی بودن آن بر جهالت و آسیب زا بودنش، ناپسند است (منصوری، ۱۳۹۸: ص ۹۷). از این رو، در اندیشه مقام معظم رهبری، چنین برداشتی از انتظار به دلیل وجود نگاه افراطی همراه با بی حوصلگی و شتابزدگی، مردود است. ایشان در این زمینه فرموده‌اند:

«انتظار به معنای بی‌صبری کردن و پا به زمین کوبیدن و چرا دیر شد و چرا نشد و مانند این‌ها نیست. انتظار یعنی باید دائم در حال آماده‌باش باشید» (خامنه‌ای، ۹۶/۰۲/۲۰).

معصومان علیهم‌السلام برای نجات پیروان از ورطه استعجال دو راهکار «تقریب» (نعمانی، ۱۳۹۷: ص ۱۹۷) و «تسلیم» (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۱، ص ۳۶۸) را ارائه کرده‌اند. به همین دلیل در حدیثی از امام رضا علیه‌السلام با عبارت «فَعَلَيْكُمْ بِالصَّبْرِ»؛ به «صبر» در انتظار فرج توصیه شده است (ابن بابویه، ۱۳۹۵: ج ۲، ص ۶۴۵).

استعجال در دو بعد اعتقادی و فرهنگی - اجتماعی آسیب‌های متعددی به دنبال دارد؛ همچون پدید آمدن روحیه یأس و ناامیدی در مستعجل، خروج از تعادل در مواجهه با رهبر الاهی، روی آوری به وقاتون، مغرضان و مدعیان دروغین مهدویت، هدر رفت نیروهای جامعه، پیدا شدن تزلزل در باورداشت جامعه و انحراف از مسیر سعادت (منصوری، ۱۳۹۸: ص ۹۷). در ادامه به دو آسیب مهم استعجال که باورمندی جامعه منتظر را نشانه می‌رود و مسیر انتظار را منحرف می‌کند، اشاره می‌شود:

توقیت

یکی از آفات استعجال، «توقیت»، یعنی تعیین کردن وقت برای ظهور امام عصر علیه‌السلام به منظور تسکین اضطراب درونی افراد مستعجل است. البته بخشی از این تعیین وقت‌ها از سوی کسانی است که نه با غرض سوء، بلکه جاهلانه و به زعم ارائه خدمتی در جهت ظهور امام عصر عجله مطرح می‌شود. انسان منتظر هرگز خود را به دیر یا زود بودن زمان فرج مشغول نمی‌کند. مقام معظم رهبری در این زمینه فرموده‌اند:

هیچ وقت نمی‌شود گفت که حالا سال‌ها یا مدت‌ها مانده است که این اتفاق بیفتد؛ هیچ وقت هم نمی‌شود گفت که این حادثه نزدیک است و در همین نزدیکی اتفاق خواهد

با وجود این که در روایات شیعه، شدیداً مسئله «توقیت» مذمت شده است (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۱، ص ۳۶۸)^۱؛ تاریخ جوامع اسلامی، از بروز چنین عملی از سوی برخی افراد گواهی می‌دهد. به عنوان نمونه در سال ۹۵۰ با استفاده از برخی دلایل و شواهد ادعا شد که در سال ۹۶۳ پادشاهی شاه تهماسب صفوی به اتمام رسیده و ظهور حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف رخ خواهد داد (جعفریان، ۱۳۹۱: ص ۱۰۳۳). همچنین سیوطی، از علمای اهل سنت معتقد است در بدبینانه‌ترین صورت، خروج مهدی موعود پیش از قرن پانزدهم به وقوع خواهد پیوست (سیوطی، ۱۴۲۴: ص ۱۰۴).
زمان ظهور مهدی موعود عجل الله تعالی فرجه الشریف از منظر روایات شبیه زمان برپایی قیامت نامعلوم عنوان شده است. هنگامی که دعبل خزاعی از امام رضا عجل الله تعالی فرجه الشریف درباره زمان ظهور سؤال کرد؛ ایشان با اشاره به روایتی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم زمان ظهور را با زمان قیامت مقایسه کردند (خزاز رازی، ۱۴۰۱: ص ۱۶۸).^۲ از این پاسخ می‌توان دانست علم به زمان ظهور دست نایافتنی است و همچون زمان برپایی قیامت که نمی‌توان حتی به صورت احتمالی وقت آن را تعیین کرد؛ درباره ظهور نیز نباید زمان احتمالی عنوان ساخت (طبسی، ۱۳۹۷: ص ۹۳).

تطبیق

از دیگر آفات بی صبری در امر فرج، تلاش برای «تطبیق علائم ظهور بر مصادیق مشخص» در هر زمان است که می‌تواند امید کاذب و البته زودگذر را در میان توده مردم ایجاد کند و پس از مدتی که فرج واقع نشد، امید به ظهور را که عامل انگیزشی در فرایند انتظار است، از بین ببرد. امید کاذب امیدی است شیطانی^۳ که دیگر در آن رضای حضرت حق و اقتدا به اسوه آسمانی وجود ندارد.
مقام معظم رهبری در این باره فرمودند:

۱. عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عجل الله تعالی فرجه الشریف قَالَ: «سَأَلْتُهُ عَنِ الْقَائِمِ عجل الله تعالی فرجه الشریف فَقَالَ كَذَبَ الْوَقَائِمُونَ إِنَّا أَهْلُ بَيْتٍ لَا نُوقِتُ».
۲. قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَمَتَى يَخْرُجُ قَائِمُنَا أَهْلَ الْبَيْتِ؟ قَالَ: «يَا حَسَنُ إِنَّمَا مَثَلُهُ كَمَثَلِ السَّاعَةِ ثَقُلَتْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا تَأْتِيكُمْ إِلَّا بَغْتَةً».
۳. قرآن کریم چنین امیدی را در آیه ۱۱۹ سوره نساء از زبان شیطان اینگونه بیان فرموده است: «وَلَا ضَلَّئَهُمْ وَلَا مَلَأَتْهُمُ وَاوَّلَاتُ الْآيَاتِ...» وحتماً آنان را گمراه می‌کنم؛ و قطعاً آرزومندشان می‌سازم؛ و البته آنان را [به اعمال خرافی] فرمان می‌دهم.

در طول تاریخ مدعیانی بودند؛ بعضی از مدعیان هم همین چیزی که حالا اشاره کردند، یک علامتی را بر خودشان یا بر یک کسی تطبیق کردند؛ همه این‌ها غلط است. بعضی از این چیزهایی که راجع به علائم ظهور هست، قطعی نیست؛ چیزهایی است که در روایات معتبر قابل استناد هم نیامده است؛ روایات ضعیف است، نمی‌شود به آن‌ها استناد کرد. آن مواردی هم که قابل استناد هست، این‌جور نیست که بشود راحت تطبیق کرد (خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۰۴/۱۸).

البته نمی‌توان فراموش کرد که تاریخ، مملو از ستم‌های سلاطین جور نسبت به شیعیان است و مسئله‌ای که می‌توانست امید به تداوم زندگی را در دل‌های آن مردم زنده نگه دارد، ظهور منجی بود و به دلیل همین فشارهای بسیار، عموم مردم با هر بارقه‌ای از امید، آن را بر جریان مهدویت تطبیق می‌دادند؛ اما علاوه بر غیرحتمی بودن بسیاری از علائم ظهور، چنین تطبیق‌های نادرستی، مخالفان شیعه را نیز تحریک کرده تا بر طعنه‌های خویش بیفزایند و بر عقاید شیعه بتازند و عوام را در پایبندی به آن باورها متزلزل و با محقق نشدن ظهور حضرت پس از تطبیق علائم، نسبت به وجود ایشان تشکیک کنند.

ج) انتظار خشنا

یکی از برداشت‌های انحرافی در زمینه انتظار که در اواخر حکومت پهلوی ظهور کرد، تفکر «انجمن حجتیه» بود. چنین تفکری علاوه بر این‌که گستره انتظار را در محبت داشتن به حضرت و نماز خواندن برای او خلاصه می‌کرد (باقی، ۱۳۶۲: ص ۱۲۷)؛ پا را فراتر گذاشته و بر خلاف اساسنامه انجمن که دخالت در امور سیاسی را منع می‌کرد، بنا را بر سازش با حکام ستمگر گذاشته بود تا مبادا با نابودی ظلم و استقرار عدالت، ظهور به تأخیر بیفتد (اخگری، ۱۳۶۷: ص ۳۳) به همین دلیل آن‌ها به پیروزی انقلاب اسلامی اعتقادی نداشته و حتی معتقد بودند تشکیل حکومت اسلامی در غیاب حضرت حجت به شکست می‌انجامد (باقی، ۱۳۶۲: ص ۱۰۴). اما پیروزی انقلاب اسلامی و استقرار آن در طول سال‌های متمادی، معادلات آن‌ها را به هم زد. رهبر معظم انقلاب با اشاره به افکار این انجمن به تأثیر انقلاب اسلامی بر منطق آنان چنین اشاره کرده‌اند:

این‌که در روایات ما وارد شده است که افضل اعمال امت، انتظار فرج است، یعنی چه؟ مگر انتظار چیست؟ انتظار ظهور حضرت ولی‌الله‌الاعظم (ارواح‌افزاده)، مگر چه مضمون و

چه معنایی در بطن خود دارد که این قدر دارای فضیلت است؟ یک معنای انحرافی در باب انتظار بود که خوشبختانه امروز از آن فهم و برداشت غلط، اثر چندانی نیست. کسانی که مغرض و یا نادان بودند، این طور به مردم یاد داده بودند که انتظار، یعنی این که شما از هر عمل مثبت و از هر اقدام و هر مجاهدت و هر اصلاحی دست بکشید و منتظر بمانید تا صاحب عصر و زمان، خودش بیاید و اوضاع را اصلاح کند و مفسد را برطرف نماید! انقلاب، این منطق و معنای غلط و برداشت باطل را، یا کمزنگ کرد و یا از بین برد (خامنه‌ای، ۱۳۶۹/۱۲/۱۱).

رهبر معظم انقلاب در سخنان خود، صریح‌ترین و روشن‌ترین پاسخ را به اندیشه انحرافی آنان دادند؛ زیرا در منطق اسلامی، انتظار فرج مهدی موعود عجل الله تعالی فرجه الشریف نوعی «عمل» دانسته شده است، نه بی عملی و دست روی دست گذاشتن، به همین دلیل معصوم علیه السلام در پاسخ به پرسشی در مورد وجود حضرت قائم عجل الله تعالی فرجه الشریف فرمودند: «أَفْضَلُ أَعْمَالٍ شِيعَتِنَا أَنْتِظَارُ الْفَرَجِ» (خزاز رازی، ۱۴۰۱: ص ۲۸۱).

اما جدا از این دسته روایات که انتظار را مقوله‌ای از جنس عمل می‌داند، به قرائن عرفی نیز می‌توان مراد از روایاتی را که ثواب‌های عظیمی برای انتظار فرج برشمرده‌اند؛ عمل و زمینه سازی برای ظهور دانست. توضیح بیش تر آن که در روایات متعددی از ائمه اطهار چنین آمده است که منتظر ظهور، ثوابی همانند روزه دار شب زنده دار دارد (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۲، ص ۲۲۲) و یا مانند کسی است که در راه خدا در خون خود غلتیده (ابن بابویه، ۱۳۹۵: ج ۲، ص ۶۳۵) و یا با شمشیر خود از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم دفاع کرده است (نعمانی، ۱۳۹۷: ص ۹۱). آیا می‌توان به صرف «صبر» برای فرج امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف این همه اجر و ثواب در نظر گرفت؟ پاسخ آن است که بر اساس قاعده اصولی «تناسب حکم و موضوع»، عرف بر اساس ارتکازات ذهنی خود، به هر عبارتی ظهوری متناسب با آن عبارت داده که گاه عبارت مورد نظر را تخصیص و گاه تعمیم می‌دهد (صدر، ۱۴۱۸: ج ۱، ص ۲۵۷). در این روایات نیز نمی‌توان به صرف صبر کردن برای ظهور، پاداش بزرگی همچون پاداش مجاهد در رکاب رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم را در نظر گرفت. به همین دلیل، عرف، مورد این روایات را به انجام دادن اعمالی متناسب این پاداش‌ها همچون زمینه سازی برای ظهور تخصیص می‌زند. در نتیجه ثواب‌های بسیار انتظار فرج را که در روایات متعدد به آن اشاره شده است، نمی‌توان شامل کسی دانست که دست روی دست گذاشته و بدون هیچ عملی،

صرفاً «منتظر فرج» است، بلکه شامل کسانی است که با تلاش و پویایی خود، زمینه ظهور را در جامعه ایجاد می‌کنند. از این رو امام صادق عَلَيْهِ السَّلَام در ادامه روایتی که افضل اعمال را انتظار فرج برشمرده است، فرمودند: «وَالدَّاعِيَ بِلَا عَمَلٍ كَالزَّامِي بِلَا وَتَرٍ؛ درخواست کننده بدون عمل، همانند تیرانداز با کمان بدون زه است» (اربلی، ۱۳۸۱: ج ۲، ص ۲۰۷).

۲. برداشت صحیح از انتظار

پس از عدم پذیرش سه برداشت ذکر شده از انتظار که فصل مشترک آن‌ها «عدم ضرورت آمادگی برای ظهور» است؛ می‌توان گفت برداشتی از مفهوم انتظار که در اندیشه امام خامنه‌ای موج می‌زند، انتظاری است همراه با مهیا کردن شرایط ظهور و آن هم باید در متن جامعه و در کنار دیگر مردم صورت پذیرد. ایشان در یکی از سخنان خود با نفی برداشت‌های غلط از انتظار، انتظار پویا را که همان انتظار مورد پذیرش شیعه است، این‌گونه توضیح می‌دهند:

انتظار حرکت است؛ انتظار سکون نیست؛ انتظار رها کردن و نشستن برای این‌که کار به خودی خود صورت بگیرد، نیست. انتظار حرکت است. انتظار آمادگی است... انتظار فرج، یعنی کمر بسته بودن، آماده بودن، خود را از همه جهت برای آن هدفی که امام زمان عَلَيْهِ السَّلَام برای آن هدف قیام خواهد کرد؛ آماده کردن (خامنه‌ای، ۱۳۸۷/۰۵/۲۷).

هر انسان منتظری، هنگامی که جریان‌های پس از ظهور حضرت را در منابع اسلامی می‌شنود، همانند مبارزات حضرت مهدی عَلَيْهِ السَّلَام با مخالفان استقرار حکومت عدل و نیز برکات مادی و معنوی دولت امام عصر عَلَيْهِ السَّلَام؛ می‌پذیرد که تحقق این وقایع، نیازمند یارانی توانمند است که خود را برای یاری حضرت ولی عصر عَلَيْهِ السَّلَام آماده کنند و یاری‌کننده او باشند. قرآن کریم بر پایه آیه «هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ...»؛ غلبه اسلام بر همه ادیان دنیا را بشارت داده است (توبه: ۳۳؛ فتح: ۲۸ و صف: ۹) و اگر قرار است چنین بشارتی در آخر الزمان و با قیام موعود عَلَيْهِ السَّلَام عملی شود (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۱، ص ۴۳۲)؛^۱ نمی‌توان نقش تمام مسلمانان را در تحقق این هدف والا نادیده گرفت. از دیگر سو، منابع شیعی «ناگهانی

۱. أَبِي الْحَسَنِ الْمَاضِي عَلَيْهِ السَّلَام: «قُلْتُ» (لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ؟) قَالَ: يُظْهِرُهُ عَلَى جَمِيعِ الْأَدْيَانِ عِنْدَ قِيَامِ الْقَائِمِ...».

بودن» را از ویژگی‌های ظهور حضرت برشمرده‌اند (طبرسی، ۱۴۰۳: ج ۲، ص ۴۹۸).^۱ بنابراین، آمادگی دائمی پیروان، امری بایسته است.

خدای سبحان، پس از این‌که آینده روشن انسان‌های صالح را در حکومت مهدوی در آیه «وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزُّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ» (انبیاء: ۱۰۵) بیان فرموده، آن وعده حق را ابلاغی برای بندگان واقعی خود دانسته و می‌فرماید: «إِنَّ فِي هَذَا لَبَلَاغًا لِقَوْمٍ عَابِدِينَ» (انبیاء: ۱۰۶)؛ چون «مردمانی که اهل عبودیت خدا هستند، می‌فهمند که باید خود را آماده کنند؛ باید منتظر و مترصد ظهور باشند» (خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۰۴/۱۸).

اما انتظار پویا از منظر رهبر معظم انقلاب، مفهومی است دارای ابعاد و عناصر متعدد که در فرایند انتظار، اثرگذار است. از این‌رو در ادامه به این عناصر پرداخته می‌شود.

عناصر انتظار پویا

در اندیشه امام خامنه‌ای انتظار مفهومی تک بُعدی نیست، بلکه مفهومی است دارای ابعاد مختلف که وجود برخی از ابعاد و یا عناصر بر دیگری مقدم است و به نوعی لازم و ملزوم یکدیگرند. آن سه عنصر عبارتند از عنصر «فکری»، عنصر «انگیزشی» و عنصر «رفتاری». بدون عنصر فکری که متقاعد کننده فرد به منظور عمل در هندسه نظام‌مند انتظار است، نمی‌توان شاهد وقوع عنصر رفتاری بود و همچنین آغاز عنصر رفتاری نیز به وجود یک نیروی انگیزه دهنده وابسته است که سختی‌های انتظار را برای او آسان کند.

۱. عنصر فکری

آماده کردن خود و دیگران برای ظهور حضرت ولی عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف، عملی است که با پشتوانه محکم فکری صورت می‌پذیرد. بدون وجود اعتقادی راسخ و عاری از شک و تردید نسبت به فرج مهدی موعود عجل الله تعالی فرجه الشریف که لازمه عقیدتی در هر فرد منتظر است و نیز بدون وجود جهان بینی درستی نسبت به اوضاع ستم‌دیدگان در سراسر دنیا؛ عملی هدفمند و مبتنی بر دغدغه از انسان منتظر واقع نخواهد شد. در ادامه به دو لازمه تفکر مهدوی در شخص منتظر اشاره خواهد شد:

۱. امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف: «فَإِنَّ أَمْرًا بَعَثَهُ فُجَاءَةً حِينَ لَا تَنْفَعُهُ تَوْبَةٌ وَلَا يُنْجِيهِ مِنْ عِقَابِنَا نَدْمٌ عَلَى حَوْبَةٍ».

الف) اطمینان به فرج

دوران غیبت، دورانی است که با امتحانات الهی و غربالگری‌هایی آمیخته است که حتی بسیاری از مدعیان مهدویت در آن مردود می‌شوند (نعمانی، ۱۳۹۷: ص ۲۰۴).^۱ یکی از مصادیق این امتحان الهی، طولانی شدن دوران غیبت است که به دلیل همین طولانی بودن، عده‌ای از مردم، حتی شیعیان و منتظران حضرت به تردید افتاده و دیگر به ظهور حضرت اطمینانی نخواهند داشت. این نکته چنان محسوس می‌شود که امام صادق عَلَيْهِ السَّلَامُ از یک واقعیت تلخی پرده برداشته و فرمودند: «به خدا سوگند، امام شما سال‌های سال از دیده‌ها نپوشیده خواهد شد و شما آزمایش می‌شوید تا آن جا که گفته می‌شود او مُرده یا کشته شده و معلوم نیست به کجا رفته است» (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۱، ص ۳۳۶). به همین دلیل در ابتدای زیارت معروف به «آل یاسین» که از ناحیه حضرت مهدی عَجَّلَ اللَّهُ تَعَالَى فرج عَلَيْهِ السَّلَامُ وارد شده است، در دو مورد به تخلف ناپذیر بودن وعده الهی در فرج ایشان تأکید شده است: «السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا وَعْدَ اللَّهِ الَّذِي صَمِمْتَهُ السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا الْعَلَمُ الْمُنْصُوبُ وَالْعِلْمُ الْمُنْصُوبُ وَالْعَوْثُ وَالرَّحْمَةُ الْوَأَسِعةُ وَعَدَا غَيْرَ مَكْذُوبٍ» (طبرسی، ۱۴۰۳: ج ۲، ص ۴۹۳).

گفتنی است که چنین تردید بزرگی دو اثر ناپسند بر فرایند انتظار خواهد داشت: هم امید به فرج را که به عنوان عنصر انگیزشی انتظار مطرح می‌شود، خدشه‌دار می‌کند و هم مانع تحقق عنصر رفتاری می‌شود و انسان منتظر را از مهیا کردن خود و مهیا کردن جامعه برای ظهور حضرت باز می‌دارد. در نتیجه فرد ناامید، از وادی انتظار و آمادگی برای تحقق آرمان‌های مهدوی خارج می‌شود. از این روست که مقام معظم رهبری «امید» و «اطمینان به فرج» را ملازم یکدیگر می‌دانند (خامنه‌ای، ۶۸/۰۲/۲۲).

ب) درک مشکلات مردم

یکی دیگر از عناصر فکری که مانند عنصر اطمینان به فرج، مانع تحقق عنصر رفتاری و عمل در جهت انتظار است؛ «عدم درک رفتاری‌های مردم» است که در دوری از امام عصر عَجَّلَ اللَّهُ تَعَالَى و عدم تشکیل حکومت مهدوی ریشه دارد. به همین دلیل، امام خامنه‌ای، شناختن گره‌های

۱. عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَّهُ قَالَ: «مَعَ الْقَائِمِ عَجَّلَ اللَّهُ تَعَالَى مِنَ الْعَرَبِ شَيْءٌ يَسِيرٌ فَقِيلَ لَهُ إِنَّ مِنْ يَصِفُ هَذَا الْأَمْرَ مِنْهُمْ لَكَثِيرٌ قَالَ لَا بُدَّ لِلنَّاسِ مِنْ أَنْ يُمَحَّصُوا وَيُمَيَّزُوا وَيَعْرَبَلُوا وَسَيُخْرَجُ مِنَ الْعَرَبِ خَلْقٌ كَثِيرٌ».

زندگی مردم را به عنوان سبب انتظار فرج دانسته و می‌فرماید:

کی انسان انتظار فرج دارد؛ انتظارگشایش دارد؟ وقتی یک فروبستگی‌ای وجود داشته باشد؛ وقتی گرهی هست؛ وقتی مشکلی هست. در زمینه وجود مشکل، انسان احتیاج پیدا می‌کند به فرج؛ یعنی سرانگشتِ گره‌گشا؛ بازکننده‌ی عقده‌های فروبسته... آنچه امروز وجود دارد، این نظم بشری غیر عادلانه، این نظم بشری‌ای که در آن انسان‌های بیشماری فرصت عبودیت خدا را پیدا نمی‌کنند؛ مورد رد و اعتراض بشری است که منتظر ظهور امام زمان است (خامنه‌ای، ۱۳۸۷/۰۷/۲۵).

آشنا شدن با دردهای مردم دنیا دو اثر مثبت خواهد داشت:

یکم: فلسفه انتظار را برای فرد منتظر روشن می‌کند و در نتیجه خود و دیگران را با هدفی مشخص، یعنی رفع کامل گرفتاری‌ها، برای ظهور امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف آماده می‌کند.

دوم: فرد منتظر به منظور آمادگی مردم دیگر ادیان برای ظهور امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف که به عنوان عنصر رفتاری انتظار مطرح است، گفتمان مشترکی را به کار خواهد گرفت. توضیح بیش‌تر آن‌که همه انسان‌ها بر اساس فطرت و سرشت خدادادی و با تمام اختلافاتی که در آداب و رسوم و مکتب‌های فکری خود دارند؛ بدون استثنا همه منتظر عدالت، برابری و برچیده شدن هرگونه ظلم و تبعیض از جامعه‌اند (اخلاقی، ۱۳۹۰: ص ۱۲۵). از سویی دیگر، بر اساس روایات متعدد، یکی از اصلی‌ترین اهداف قیام امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف استقرار عدالت، آن هم در سراسر دنیاست (خزاز رازی، ۱۴۰۱: ص ۱۵۱ و طوسی، ۱۴۱۱: ص ۱۷۹) و طبق بیان قرآن کریم اقامه عدالت، آرمان مشترک همه انبیای گذشته بوده است (ر.ک: حدید: ۲۵). حال که عدالت خواهی آرمان تمامی انسان‌ها، خصوصاً پیامبران است؛ شناساندن فردی که جانشین انبیای گذشته بوده و در کتاب‌های مقدس نیز از او یاد شده است؛ فطرت‌ها را با ایجاد گفتمانی مشترک حول محور مهدی موعود عجل الله تعالی فرجه الشریف جمع می‌کند و در مرحله بعد، با بیان دستاوردهای حکومت امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف مردم خسته از انواع ایدئولوژی‌های سیاسی و دولت‌های ناکارآمد را تشنه حکومتی می‌کند که در سراسر دنیا نظیری برای آن وجود ندارد. متفکر شهید، سید محمدباقر صدر معتقد است که برای عملی شدن تحول بزرگی که با ظهور حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف رخ خواهد داد؛ تنها وجود رهبر صالح کافی نیست؛ چون زمان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم این شرط وجود داشت؛ بلکه عامل

اساسی برای ایجاد این فضای مناسب، همانا احساس پوچی و بیهودگی است که انسان متمدن آن روز خواهد داشت و منشاء این احساس، تجربه‌های مختلف بشری از تمدن است. به عبارت دیگر، انسان در نهایت به جایی می‌رسد که می‌فهمد شدیداً به کمک نیاز دارد و از عمق جان، توجه خود را به عالم غیب یا منبعی مجهول معطوف می‌کند (صدر، ۱۳۸۸: ص ۷۹).

در نتیجه وجود نگاهی کلان به اوضاع جوامع دنیا که پراز رنج‌ها و بی‌عدالتی‌هاست، می‌تواند به انتظار جهت دهد و همه مردم را حول محور منجی آخرالزمان جمع کند.

۲. عنصر انگیزشی

هر عملی برای این که آغاز شود و تداوم یابد، نیازمند «عناصر انگیزشی» است که می‌توان آن را موتور محرک رفتار نامید. برای انتظار نیز چنانچه عنصری رفتاری در نظر گرفته شود و انتظار بدون عمل و تلاش انتظاری انحرافی قلمداد گردد؛ برای ایجاد عمل متناسب با انتظار، به عنصر انگیزشی نیاز است که خاصیت انرژی بخش بودن را در مسیر انتظار داشته باشد.

در اندیشه مقام معظم رهبری، عنصری که می‌تواند در شخص منتظر، نقش انگیزه دهنده را ایفا کند، «امید» است که این واژه مکرر در بیانات ایشان در مقوله مهدویت به کار رفته و امید را به عنوان بزرگ‌ترین خاصیت اعتقاد به مهدویت (خامنه‌ای، ۱۳۹۴/۰۳/۱۴) و به منزله خون در کالبد و در حکم روح در جسم (خامنه‌ای، ۱۳۷۶/۰۹/۲۵) دانسته‌اند. ضرورت وجود امید در فرد منتظر از دو زاویه قابل طرح است:

یکم: وابستگی اصل انتظار به امید؛ زیرا کسی که به آمدن شخصی امید ندارد، منتظر آمدن او نیز نخواهد بود و لذا خود و امکانات خود را برای آمدن آن فرد آماده نخواهد کرد.

دوم: عبور از پیچ و خم‌های مسیر انتظار؛ زیرا انسان منتظر در عصر غیبت، علاوه بر این که شماتت‌های بسیار دشمنان مبنی بر عدم فرا رسیدن ظهور را خواهد شنید؛ دشواری‌های مسیر آماده سازی جامعه برای تحقق ظهور را نیز پیش‌رو دارد که این دشواری‌ها را باید حل کند و در نتیجه همه این موارد، نیازمند پشتوانه بزرگ انگیزشی است که در مفهوم «امید» وجود دارد.

اصل انتظار فرج علاوه بر این که از یک اصل کلی قرآنی استنتاج شده و آن، اصل حرمت «یأس از روح‌الله» است (مطهری، ۱۳۸۰: ج ۲۴، ص ۴۰۶)؛ در روایات نیز فراوان به امید در زمینه فرج

اشاره کرده‌اند. در بخشی از این روایات، زمان ظهور امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف پس از ناامیدی از فرج دانسته شده است؛ گویی تا امت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم از آمدن مهدی موعود عجل الله تعالی فرجه الشریف ناامید نشوند، فرج اتفاق نخواهد افتاد:

۱. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم: «كَيْفَ أَنْتَ إِذَا اسْتَيَأَسْتَ امَّتِي مِنَ الْمَهْدِيِّ، فَيَأْتِيهَا مِثْلُ قَرْنِ الشَّمْسِ» (حلی، ۱۴۲۱: ص ۹۰).

۲. امام صادق عجل الله تعالی فرجه الشریف: «إِنَّ هَذَا الْأَمْرَ لَا يَأْتِيكُمْ إِلَّا بَعْدَ إِيَّاسٍ» (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۱، ص ۳۷۰).
شاید در نگاه نخست چنین پنداشته شود که این دسته از روایات، با ایجاد امید برای ظهور حضرت بقیه الله عجل الله تعالی فرجه الشریف و اهمیت آن نزد بزرگان شیعه و نیز با برخی از روایات منافات دارد؛ اما دقت در چنین روایاتی گویای آن است که روایات مذکور در مقام بیان نشانه‌ای از نشانه‌های ظهور امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف هستند که پیش از ظهور حضرت به صورت عمومی در میان مسلمانان رخ خواهد داد و این بدان معنا نیست که ناامید کردن مردم از فرج، امری پسندیده است و یکی از وظایف منتظر در زمینه‌سازی ظهور گسترش ناامیدی باشد؛ چنان‌که نشانه‌های دیگری همچون پر شدن زمین از ظلم (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۱، ص ۳۴۱)؛ که در روایات متعدد آمده است؛ هرگز به معنای تجویز ظلم نیست. بر همین اساس، مقام معظم رهبری همواره بر ایجاد امید و نقش آن در انتظار تذکراتی فرموده‌اند. عوامل زمینه ساز برای ایجاد امید در منتظران از منظر رهبر انقلاب اسلامی، به شرح ذیل قابل تبیین است:

الف) بیان برکات حکومت مهدوی

وجود آینده روشن پس از ظهور امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف، نوید بخش منتظران و عاملی انگیزشی برای آماده سازی جامعه به منظور رسیدن به آن دوران بابرکت است و در اندیشه مقام معظم رهبری، این نگاه ادیان مختلف به پایان خوب دنیا که نجات جوامع بشر و عدالت سراسری را به دنبال دارد؛ نگاهی بسیار امید بخشی است (خامنه‌ای، ۱۳۹۳/۰۳/۲۱). در نتیجه در روایات متعددی به ابعاد مختلفی از دستاوردهای حکومت ولی عصر در دنیا اشاره شده است. بخشی از دستاوردهای حکومت مهدوی، دستاوردهای معرفتی است که به «کامل شدن عقول پس از قیام حضرت» (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۱، ص ۲۵) و «اعطای علم لدنی به مؤمنان از جانب خداوند در آن

دوران» (حلی، ۱۴۲۱: ص ۴۷۴) اشاره دارد و همچنین بخشی از این دستاوردها، در بعد اقتصادی است که «ریشه کن شدن فقر و نیز بی‌نیازی مؤمنان» (مفید، ۱۴۱۳: ج ۲، ص ۳۸۴) نمونه‌ای از آنهاست. مثلاً این فزونی نعمت‌های مادی تا آن حد است که انسان، محلی برای مصرف پول‌های خود پیدا نخواهد کرد (نعمانی، ۱۳۹۷: ص ۱۵۰).

ب) احساس حضور امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف

یکی دیگر از عوامل زمینه ساز در اندیشه مقام معظم رهبری که می‌تواند نور امید را در دل‌های مردم پُرفروغ تر کند، احساس حضور امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف و نظارت امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف نسبت به منتظران، از سوی منتظران است. ایشان در یکی از بیانات خود با متفاوت دانستن «ظهور» و «حضور» در مفهوم انتظار فرمودند:

غیبت او، به احساس حضورش ضرری نمی‌زند. ظهور نکرده است؛ اما هم در دل‌ها و هم در متن زندگی ملت حضور دارد. مگر می‌شود حضور نداشته باشد؟ شیعه خوب، کسی است که این حضور را حس کند و خود را در حضور او احساس نماید. این، به انسان امید و نشاط می‌بخشد (خامنه‌ای، ۱۳۷۴/۱۰/۱۷).

در تاریخ غیبت کبرا موارد متعددی وجود دارند که حضور حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف در جامعه احساس شده و برخی شیعیان توانسته‌اند با امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف ارتباط برقرار کنند و یا در اوقات مختلفی، حضرت ولی عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف از آنان دستگیری کرده‌اند. البته آن حضرت این یاری رساندن و نظارت خویش را شامل همه مؤمنان دانسته؛ چنان که در توقیع خود به شیخ مفید فرمودند: «ما مراقبت از شما را فرو نمی‌نهیم و شما را از یاد نمی‌بریم و اگر چنین نبود، سختی‌ها به شما می‌رسید و دشمنان، شما را از بیخ و بن بر می‌کنند» (طبرسی، ۱۴۰۳: ج ۲، ص ۴۹۷). البته وجود برخی شواهد قرآنی مبنی بر نظارت ائمه اطهار علیهم‌السلام بر اعمال انسان‌ها در همه حال که بنا بر روایت امام صادق علیه‌السلام از آیه «وَقُلْ اَعْمَلُوا فَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ...» (توبه: ۱۰۵) مستفاد است (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۱، ص ۲۱۹)؛ نمونه‌ای از آنهاست که می‌تواند امید بخش مؤمنان باشد و احساس حضور امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف را در دل‌ها بیش تر کند.

۳. عنصر رفتاری

چنان که در بحث انواع انتظار گذشت، انتظار در اندیشه رهبر معظم انقلاب، مبتنی بر انتظار در آموزه‌های وحیانی؛ هرگاه بدون عمل تصویر شود، انتظاری انحرافی است و آسیب‌های متعددی به دنبال خواهد داشت. از منظر رهبری، آماده کردن خود و جامعه برای ظهور حضرت و تحقق حاکمیت امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف، وظیفه اصلی انسان منتظر است و اگر جامعه برای تحقق حکومت مهدوی آماده نباشد، سرنوشتی مانند جوامع انبیای گذشته خواهد داشت (خامنه‌ای، ۱۳۷۶/۰۹/۲۵). بر اساس این اندیشه، نه تنها آماده کردن خود برای تحقق هدف مذکور از اهمیت بالایی برخوردار است، بلکه آماده کردن دیگر افراد جامعه برای استقرار عدالت امری بایسته و ضروری است تا امت به سرنوشتی مانند سرنوشت امت عصر امیرمؤمنان علی ع دچار نشوند که تحمل عدالت معصوم را نداشتند. به همین دلیل هنگامی که از زمینه سازی ظهور صحبت می‌شود؛ یعنی آن چنان آمادگی برای پذیرش امر معصوم به وجود آید که اگر امام عجل الله تعالی فرجه الشریف ظهور کنند، از ناحیه افراد یا جامعه زمینه ساز، برای آن حضرت هیچ خطر یا کاستی وجود نداشته باشد و زمینه سازان پذیرای ولایت معصوم شوند (آیتی، ۱۳۹۰: ص ۲۰).

اما در این بحث دو سوال وجود دارد که بایستی به آن‌ها پرداخته شود: اول این که مراد از آمادگی برای ظهور چه نوع آمادگی است؟ و دوم این که آیا آمادگی برای ظهور به شیعیان منحصر است یا سایر ادیان و مذاهب نیز مقوله‌ای به اسم انتظار دارند؟ پاسخ به این دو پرسش از بیانات مقام معظم رهبری به شرح ذیل است:

الف) انواع آمادگی برای ظهور

بررسی فرمایش‌های مقام معظم رهبری در زمینه آمادگی برای ظهور، انواع مختلفی از آمادگی برای فرج را نشان می‌دهد. بخشی از آمادگی‌ها «اصلاح درونی خود» است (خامنه‌ای، ۱۳۷۹/۰۸/۲۲). امام صادق ع فرمودند:

هرکس که دوست دارد از اصحاب قائم عجل الله تعالی فرجه الشریف باشد، در انتظار باشد و پرهیزکاری کند و دارای اخلاق نیکو باشد و این‌ها را در حال انتظار حفظ کند (نعمانی، ۱۳۹۷: ص ۲۰۰).

بخش دیگر، «آمادگی نظامی» در رویارویی با قدرت‌های استعمارگر و متجاوز است. به تعبیر

مقام معظم رهبری، آمادگی انسان منتظر برای پنجه درافکندن با زورگویان است (خامنه‌ای، ۱۳۸۱/۰۷/۳۰). امام صادق عَلَيْهِ السَّلَام در این مورد فرمودند: «هریک از شما برای قیام قائم عَلَيْهِ السَّلَام باید دست کم به اندازه تهیه یک تیر آماده شود» (نعمانی، ۱۳۹۷: ص ۳۲۰). بنابراین روایت، انسان در حد توان خود حتی اگر تنها توان تهیه یک تیر را دارد بایستی از هرجهت از جمله از لحاظ نظامی آماده یاری امام عصر عَلَيْهِ السَّلَام باشد.

اما یکی از مهم‌ترین آمادگی‌های فرج که رهبر انقلاب به آن اشاره کرده‌اند، آماده شدن برای «پذیرش حق و عدالت» در دولت مهدوی است (خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۰۴/۱۸). زیرا بر اساس روایات، تحمل امر اهل بیت عَلَيْهِمُ السَّلَام یا ولایت ائمه عَلَيْهِمُ السَّلَام سخت و دشوار بوده و لذا پذیرش آن برای هرکسی مقدور نیست و در نتیجه تصریح شده که شیعیان در عصر غیبت، در امتحانات سخت قرار خواهند گرفت و ظهور، زمانی صورت می‌گیرد که مؤمنان از امتحانات سخت سربلند خارج شوند؛ زیرا اداره حکومت جهانی تنها به دست این عده ممکن خواهد بود (آهنگران، ۱۳۸۸: ص ۱۷۳). تحقق اهداف والای اسلامی فرایندی طولانی و نسبی است و پیروزی انقلاب اسلامی ایران، زمینه‌ای برای ظهور و تمدن نهایی اسلام و رسیدن به این تمدن است (خامنه‌ای، ۱۳۷۰/۱۱/۳۰).

ب) آمادگی تمام ادیان برای ظهور

در اندیشه مقام معظم رهبری، اعتقاد به مهدویت و موعود آخرالزمان به شیعیان منحصر نیست، بلکه اهل سنت و حتی تمام ادیان عالم (البته با وجود برخی تفاوت در جزئیات) به استقرار عدالت جهانی توسط منجی آخرالزمان معتقد هستند (خامنه‌ای، ۱۳۷۶/۰۹/۲۵ و ۱۳۹۷/۰۲/۱۰).

به مهدویت نمی‌توان نگاه اختصاصی داشت و ظهور را به نفع گروهی از انسان‌ها تفسیر کرد؛ زیرا آموزه‌های وحیانی حکایت از جهان شمولی ظهور دارند. این مهم از کاربرد کلمه «الأرض» و «الدنیا» در بسیاری از آیات و روایات که به برخی از آن‌ها ذیلاً اشاره می‌شود، قابل استفاده است: «وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزُّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ» (انبیاء: ۱۰۵)؛ «وَتُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضِعُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ» (قصص: ۵) و «وَعَدَ اللَّهُ

الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ...» (نور: ۵۵) (یوسفیان، ۱۳۸۷: ص ۴۸). همچنین روایات ذیل: «الْمُهْدِيُّ الَّذِي يَمَلَأُ الدُّنْيَا قِسْطًا...» (خزاز رازی، ۱۴۰۱: ص ۱۵۰) و «أَبَشِرُوا بِالْمُهْدِيِّ - قَالَ ثَلَاثًا - ... يَمَلَأُ الْأَرْضَ قِسْطًا وَعَدْلًا كَمَا مِلَّتْ ظُلْمًا وَجَوْرًا» (طوسی، ۱۴۱۱: ص ۱۷۹).

از دیگر سو شواهد بسیاری وجود دارد که مکاتب مختلف الهی به مسئله منجی آخرالزمان پرداخته‌اند. از این رو علاوه بر این که قرآن کریم به این نکته اشاره کرده، این نکته در زبور داوود نیز آمده است: «وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ» (انبیاء: ۱۰۵). مشاهده کتاب‌های ادیان نیز ما را به جهانی بودن این اعتقاد سوق می‌دهد تا آن جا که براساس بررسی پاره‌ای از این بشارت‌ها، برخی معتقدند در آثار مصر قدیم نیز در مورد مهدویت کلماتی آمده است (حکیمی، ۱۳۸۶: ص ۳۲). در آیین یهود، منجی با عنوان «ماشیح» معرفی شده است که این نکته در مورد وعده ظهور شخص خاصی در میان بنی اسرائیل نیست، بلکه فقط وعده آمدن دوران طلایی برای یهود مطرح می‌شود (شاکری، ۱۳۸۸: ص ۳۷). ناگفته نماند که رسیدن به وجوه اشتراک با یهودیان درباره منجی آخرالزمان، کاری دشوار است؛ زیرا آنان دستاوردهای ظهور منجی را مختص یهود دانسته و حتی به اعتقاد آنان، با ظهور ماشیح تمام امت‌های غیر یهود نابود شده و قدرت جهانی به بنی اسرائیل منحصر می‌شود (ناس، ۱۳۴۵: ص ۵۵). همچنین مسیحیان بر این باورند موعود آخرالزمان که بیش‌تر در انجیل با عنوان «پسر انسان» ذکر شده است (عرب، ۱۳۹۳: ص ۱۵۹)؛ در آخرالزمان ظهور خواهد کرد. اگر چه درباره کیفیت و کارآمدی بازگشت عیسی عَلَيْهِ السَّلَام در عهدین و منابع اسلامی اختلافاتی وجود دارد؛ نتیجه پذیرش اعتقاد به ظهور نهایی حضرت عیسی در کنار حضرت مهدی عَلَيْهِ السَّلَام که نزد شیعه پذیرفته است؛ می‌تواند آغازی برای زمینه‌سازی‌های مشترک، در جهت تحقق حکومت عدالت گستر مهدوی میان شیعیان و مسیحیان جهان باشد (منصوری، ۱۳۹۶: ص ۲۷۴). زرتشتیان نیز به منجی به نام «سوشیانت» یا «سوشیانس» به معنای «رهاننده» معتقد هستند و آن‌جا که پای انتظارات آینده زرتشتیان به میان می‌آید، ظاهراً در میان زرتشتیان دنیا، تنها زرتشتیان ایران هستند که چشم به راه آمدن «سوشیانت» هستند (بویس، ۱۳۷۶: ص ۳۹۷). چنین باورداشتی می‌تواند اتفاق خوبی در مسیر تقارن اعتقادی و عملی در رابطه با مسئله مهدویت و زمینه‌سازی

تحقق حکومت مهدوی در ایران اسلامی باشد. در مقایسه با مذاهب اسلامی نیز شیعه با اهل سنت اشتراکات فراوانی دارد. بنا بر روایات اهل سنت، حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشريف خلیفه عادل است که در آینده و در آخرالزمان به دنیا خواهد آمد و او از نسل حضرت فاطمه علیها السلام است. شایان ذکر است که نجات گری مهدی موعود عجل الله تعالی فرجه الشريف در اندیشه اهل سنت، «قوم مدار» نیست، بلکه «امت مدار» است و با طرح نجات مسلمانان، غیرمسلمانان نیز به عدل، امن و رفاه می‌رسند (فرمانیان، ۱۳۸۶: ص ۱۹۵).

بنابر آنچه دانسته شد، آمادگی برای ظهور، یعنی آماده شدن برای پذیرش حق و عدالتی که آموزه‌های وحیانی وقوع آن را در سراسر دنیا مژده داده‌اند. پس بر پایه اندیشه مقام معظم رهبری برای تحقق ظهور امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشريف راهی نیست جز این که در سراسر کره زمین گفتمانی عدالت محور و عدالت خواه ایجاد شود و مردم سراسر دنیا با تکیه بر اعتقاد خود در ظهور منجی آخرالزمان، خود را برای چنین حکومتی آماده کنند.

نتیجه‌گیری

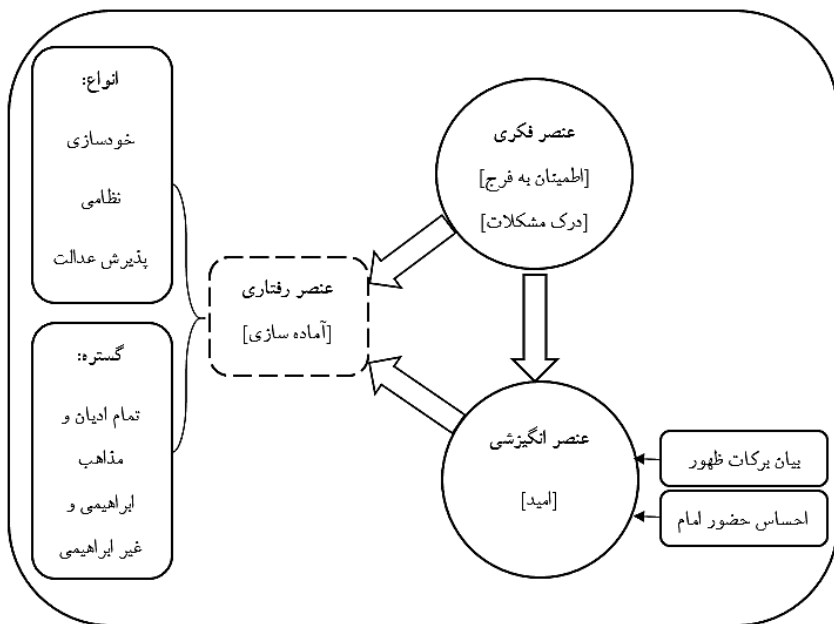
«آخرالزمان» دوران امتحانات دشوار است و طولانی بودن زمان غیبت که می‌تواند تردید در دل‌ها را موجب شود، نمونه‌ای از این امتحانات الهی است. از این رو اطمینان به فرج و یقین به تخلف ناپذیر بودن ظهور حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف که از لوازم عنصر فکری است در برخی از زیارات تذکر داده شده است.

از مفهوم انتظار در طول تاریخ برداشت‌های متفاوتی شده است که این برداشت‌ها در نگاه مقام معظم رهبری، به دو برداشت انحرافی و صحیح تقسیم می‌شود. دعابستگی، استعجال و انتظار خنثا، برداشت‌های انحرافی است و «انتظار پویا» تنها نوع انتظار صحیح، است که دارای سه عنصر فکری، انگیزشی و رفتاری است. یکی از لوازم عنصر فکری انتظار، داشتن نگاه کلان به اوضاع دنیاست که درک مشکلات مردم دنیا را به دنبال خواهد داشت؛ زیرا بر پایه اندیشه رهبری، نه تنها آماده کردن خود، بلکه آماده کردن همه مردم دنیا برای تحقق حکومت مهدوی امری لازم است. نیروی «امید» به عنوان «عنصر انگیزشی» انتظار است که اصل انتظار، برای شخص منتظر و نیز تحمل دشواری‌های انتظار به وجود آن منوط است. برای ایجاد امید دو شیوه «بیان برکات دولت مهدوی» و «احساس حضور امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف در جامعه و نظارت ایشان بر جامعه» از شیوه‌های مهمی است که مقام معظم رهبری بر آن تأکید دارند.

آماده شدن برای ظهور، «عنصر رفتاری» انتظار پویاست که در اندیشه مقام معظم رهبری شامل اصلاح درونی، آمادگی نظامی و نیز آماده شدن برای پذیرش حق و عدالت مهدوی است که این مورد مهم‌ترین نوع آمادگی پیش از ظهور است.

«عنصر فکری» که بخشی از آن، اطمینان به فرج است، با عنصر انگیزشی ارتباط سببی دارد و لذا بدون این اطمینان، آمیدی نخواهد بود و همچنین هر دو عنصر فکری و انگیزشی با عنصر رفتاری رابطه مستقیم داشته و تحقق آن‌ها پیش از عنصر رفتاری لازم است؛ زیرا پیش از اقناع اندیشه و جهت دهی‌های فکری، نمی‌توان آمادگی صحیح و مؤثر را پیش از ظهور شاهد بود و همچنین وجود نیروی انگیزشی است که رفتار را رقم می‌زند. خروجی این‌ها عنصر رفتاری است که آماده شدن برای ظهور است.

مدل انتظار پویا در اندیشه امام خامنه ای

فهرست منابع

قرآن کریم

۱. ابن طاووس، علی بن موسی (۱۴۰۹ق). *إقبال الأعمال*، تهران، دارالکتب الإسلامیه.
۲. _____ (۱۴۱۶ق). *التشريف بالمنن في التعريف بالفتن*، قم، مؤسسه صاحب الامر عجل الله تعالی فرجه الشریف.
۳. ابن مشهدی، محمد بن جعفر (۱۴۱۹ق). *المزار الکبیر*، قم، دفتر اسلامی.
۴. اخگری، محمدرضا (۱۳۶۷). *ولایتی های بی ولایت*، تهران، پرچم.
۵. اخلاقی، عبدالرحیم (زمستان ۱۳۹۰). «*تحقق عدالت اجتماعی در پرتو ظهور حضرت مهدی*»، فصلنامه کوثر معارف، شماره ۲۰، ص ۱۲۳-۱۵۸.
۶. اربلی، علی بن عیسی (۱۳۸۱ق). *کشف الغمة في معرفة الأئمة*، تبریز، بنی هاشمی.
۷. آهنگران، محمدرسول (زمستان ۱۳۸۸). «*بررسی مبانی ضرورت زمینه سازی برای ظهور موعود*»، فصلنامه مشرق موعود، شماره ۱۲، ص ۱۵۱-۱۷۶.
۸. آیتی، نصرت الله (پاییزه ۱۳۹۰). «*زمینه سازی ظهور چپستی و چگونگی*»، فصلنامه مشرق موعود، شماره ۱۹، ص ۱۹-۶۲.
۹. باقی، عماد الدین (۱۳۶۲). *در شناخت حزب قاعدین زمان (موسوم به انجمن حجتیه)*، تهران، دانش اسلامی.
۱۰. بویس، مری (۱۳۷۶). *تاریخ کیش زرتشت*، ترجمه: همایون صنعتی زاده، تهران، توس.
۱۱. پژوهشکده مهدویت و آینده پژوهی (۱۳۹۸). *چکیده مقالات همایش بین المللی نظریه انتظار در اندیشه حضرت آیت الله خامنه ای*، قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
۱۲. جعفریان، رسول (تابستان ۱۳۹۱). *رساله مبشره شاهیه در اثبات ظهور مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف در سال ۹۶۳*، پیام بهارستان، شماره ۱۶، ص ۱۰۳۳-۱۰۵۸.
۱۳. حکیمی، محمدرضا (۱۳۸۶). *خورشید مغرب*، تهران، دلیل ما.
۱۴. حلی، حسن بن سلیمان (۱۴۲۱ق). *مختصر البصائر*، قم، مؤسسه النشر الإسلامی.
۱۵. خزاززای، علی بن محمد (۱۴۰۱ق). *کفایة الأثر فی النص علی الأئمة الإثنی عشر*، قم، بیدار.
۱۶. سیدالرضی، محمد بن حسین (۱۴۱۴ق). *نهج البلاغة*، مترجم: صبحی صالح، قم، هجرت.
۱۷. سیوطی، جلال الدین (۱۴۲۴ق). *الحاوی للفتاوی*، بیروت، دارالفکر للطباعة و النشر.
۱۸. شاکری، روح الله (۱۳۸۸). *منجی درادیان*، قم، بنیاد فرهنگی مهدی موعود عجل الله تعالی فرجه الشریف.
۱۹. صدر، سید محمدباقر (۱۴۱۸ق). *دروس فی علم الأصول*، قم، موسسه النشر الإسلامی.
۲۰. _____ (۱۳۸۸). *رهبری برفراز قرون*، ترجمه مصطفی شفیعی، تهران، موعود عصر.
۲۱. صدوق، محمد بن علی (۱۳۹۵ق). *کمال الدین وتمام النعمة*، تهران، اسلامیه.
۲۲. _____ (۱۳۷۸ق). *عیون اخبار الرضا عجل الله تعالی فرجه الشریف*، تهران، جهان.

۲۳. طبرسی، احمد بن علی (۱۴۰۳ق). *الإحتجاج علی أهل اللجاج*، مشهد، مرتضی.
۲۴. طبسی، نجم الدین (۱۳۹۷). *توقیت: سلسله دروس خارج*، قم، مرکز تخصصی مهدویت.
۲۵. طوسی، محمد بن الحسن (۱۴۱۱ق). *الغیبه*، قم، دارالمعارف الإسلامیه.
۲۶. عرب، مهین (بهار و تابستان ۱۳۹۳). «*منجی موعود در ادیان بزرگ قبل از اسلام*»، دوفصلنامه هیات تطبیقی، شماره ۱۱، ص ۱۴۹-۱۶۸.
۲۷. فرمانیان، مهدی (تابستان ۱۳۸۶). «*جایگاه آموزه‌های منجی موعود در اندیشه اهل سنت*»، فصلنامه مشرق موعود، شماره ۲، ص ۱۸۵-۲۰۰.
۲۸. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق). *الکافی*، تهران، دارالکتب الإسلامیه.
۲۹. مطهری، مرتضی (۱۳۸۰). *مجموعه آثار*، قم، صدرا.
۳۰. مفید، محمد (۱۴۱۳ق) (الف). *الإختصاص*، قم، المؤتمر العالمی لالغیبه الشیخ المفید.
۳۱. _____ (ب). *الإرشاد فی معرفة حجج الله علی العباد*، قم، کنگره شیخ مفید.
۳۲. ملائی، حسن و جعفری، محمدصابر (تابستان ۱۳۹۳). «*بررسی مناسبات انتظار موعود و الگوی اسلامی پیشرفت در اندیشه مقام معظم رهبری*»، فصلنامه انتظار موعود، شماره ۴۵، ص ۱۵۹-۱۰۳.
۳۳. ملائی، حسن (بهار ۱۳۹۴). «*جایگاه و کارکردهای آموزه‌های مهدویت و انتظار در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی از دیدگاه امام خامنه‌ای*»، پژوهش‌های مهدوی، شماره ۱۲، ص ۶۱-۸۴.
۳۴. منصوری، محمد هادی و میشه نصیری (تابستان ۱۳۹۶). «*کیفیت سنجی و تحلیل کارآمدی بازگشت عیسی علیه السلام از منظر عهدین و منابع اسلامی*»، مشرق موعود، شماره ۴۲، ص ۲۷۱-۲۵۱.
۳۵. منصوری، محمد هادی و آمنه قریب دوست (بهار ۱۳۹۸). «*استعجال در باره ظهور امام زمان علیه السلام*»، فصلنامه انتظار موعود، شماره ۶۴، ص ۷۵-۱۰۱.
۳۶. ناس، جان بایر (۱۳۴۵). *تاریخ جامع ادیان*، ترجمه علی اصغر حکمت، تهران، ابن سینا.
۳۷. نعمانی، محمد بن ابراهیم (۱۳۹۷ق). *الغیبه*، تهران، نشر صدوق.
۳۸. یوسفیان، مهدی (۱۳۸۷). *امام مهدی علیه السلام در قرآن*، تهران، بنیاد فرهنگی حضرت مهدی موعود علیه السلام.
۳۹. سایت دفتر مقام معظم رهبری، <http://farsi.khamenei.ir>.

